

УДК 658
JEL M210

Л.І. Воротіна, д-р екон. наук, проф.

МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

У статті визначено сутність поняття "економічна безпека підприємства", запропоновано напрями забезпечення діагностики економічної безпеки підприємства, стратегічні напрями розвитку підприємства на основі результатів діагностики рівня його економічної безпеки.

Ключові слова: підприємство; економічна безпека; діагностика економічної безпеки; стратегія розвитку підприємства.

Методологічні підходи щодо визначення економічної безпеки підприємства обумовлюються теорією індивідуального відтворення та життєвого циклу підприємства. Особливої актуальності набувають наукові дослідження збереження індивідуального відтворення підприємств в ризиковому ринковому середовищі. Складовою індивідуального відтворення є створення умов безпечного функціонування підприємств будь-якого сектору національної економіки.

На наш погляд, сучасна наукова думка в Україні не містить обґрунтованих позицій науковців щодо економічних, правових, інституційних, регуляторних засад гарантування збереження індивідуального відтворення та економічної безпеки підприємств. Особливої уваги потребують наукові дослідження гарантій економічної безпеки підприємств малого сектору національної економіки, оскільки ризики господарювання в сучасних умовах ставить під загрозу існування малого підприємництва в Україні як такого.

Зростання інтересу науковців до вирішення проблем економічної безпеки підприємства в Україні обумовлено ринковою орієнтацією розвитку економіки та зростанням конкурентної боротьби суб'єктів господарювання в сучасному конкурентному середовищі. Проте, на нашу думку, ринкові перетворення поля діяльності підприємств випереджали наукові дослідження. Науковці навздогін до практики функціонування господарюючих суб'єктів замість глибоких методологічних досліджень почали розробляти "пояснювальні нотатки". Науковці не встигали за стрімким реформуванням державної форми власності і перетворення суто державних підприємств у різні форми та види власності.

Наукові дослідження особливостей функціонування підприємницьких структур, навпаки, зорієнтували пошуки дослідників на запобігання реальним об'єктивним умовам формування та становлення ринкових відносин у національній економіці. Почалось наукове випередження реалій діяльності підприємств.

На фоні наукового запізнення або випередження досліджень ризикової діяльності підприємств, на нашу думку, економічна наука "заборгувала" індивідуальному відтворенню підприємств і методологічному обґрунтуванню збереження економічної безпеки підприємств.

За таких умов, актуальності набувають системні наукові дослідження ринкових умов безперервного процесу індивідуального відтворення, що є об'єктивною основою економічної безпеки підприємств.

На відміну від поняття національної безпеки, коріння досліджень якої закладені ще в наукових працях представників класичної школи політичної економії, поняття "економічна безпека" в дослідженнях представників вітчизняної економічної науки розпочалось і набуло свого місця у категоріальному апараті лише в останні 20-30 років [1].

Вітчизняні наукові дослідження дають підстави стверджувати, що витоки економічної безпеки підприємства знаходяться у внутрішніх процесах безперервного руху життєвого циклу та збереженні етапів індивідуального відтворення господарюючих суб'єктів.

Відповідно до методології дослідження життєвого циклу та індивідуального відтворення підприємства, методологічні підходи до визначення та оцінки рівня економічної безпеки підприємства потребують з'ясування умов входження підприємства в економічний простір ринкової економіки шляхом авансування грошової форми економічного потенціалу у виробничий процес.

Грошова форма, як перший етап індивідуального відтворення підприємства, акумулює в собі широке поле для наукових досліджень. Перш за все, спираючись на теоретичні здобутки представників класичної політичної економії, дослідження науковців сучасної економічної науки, економічна безпека підприємства може бути забезпечена лише за умов підходу до грошової форми як до авансованого капіталу. Такий методологічний підхід означає, що гроші у процес виробництва не інвестуються, а авансуються, тобто мають пройти всі етапи життєвого циклу та індивідуального відтворення і повернутись до своєї первісної, грошової форми.

Методологія збереження авансованих коштів розроблена представниками економічної науки достатньо фундаментально. Розроблено теорію амортизації, амортизаційних відрахувань, амортизаційного фонду, амортизаційного періоду. На нашу думку, теоретичною думкою достатньо глибоко розроблено механізм збереження авансованих в індивідуальне відтворення коштів, як об'єктивної умови забезпечення економічної безпеки підприємства. Проте, поза увагою представників економічної науки залишаються проблеми умов збереження авансованих коштів. Наші багаторічні дослідження індивідуального відтворення дають підстави стверджувати, що проблеми збереження авансованих коштів, на жаль, вийшли з під компетенції підприємств і перейшли до органів державного управління, що категорично не вкладається в методологію

збереження умов економічної безпеки підприємства. Функції державного управління не переймаються проблемою збереження життєвого циклу підприємства і його економічної безпеки. Це виключно функція менеджменту підприємства. І якщо держава вилучає у підприємства авансовані кошти і не повертає їх підприємству після завершення амортизаційного періоду, життєвий цикл підприємства опиняється під загрозою. Підприємство змушено, за таких умов, зберігати індивідуальне відтворення шляхом використання на авансування прибутки, кредити, інвестиційні надходження. Неповорнення авансованих коштів і використання інших джерел авансування індивідуального відтворення створюють реальну загрозу економічній безпеці підприємства, яке позбавляється можливостей продовження життєвого циклу шляхом безперервного руху індивідуального відтворення. Управлінська діяльність за таких умов порушує об'єктивні умови безперервності руху індивідуального відтворення підприємства, руйнує поле життєвого циклу і сприяє виникненню умов загрози економічній безпеці підприємства.

Теорії індивідуального відтворення та авансованого капіталу методологічно закладають фундаментальні наукові підходи до формування механізму управління економічною безпекою підприємства. Діагностика та наукові дослідження функціонування підприємств в умовах ринкової орієнтації розвитку економіки України, засвідчують, що з поля управлінського впливу на діяльність підприємств зникла функція контролю за рухом авансованого капіталу. Авансований капітал, у формі амортизаційних відрахувань, перетворився у частину доходів підприємств без визначення його об'єктивного призначення на відшкодування зношених елементів його виробничого потенціалу. Діагностика економічної безпеки підприємств за ознакою стану виробничого потенціалу засвідчує, що зношення елементів основного капіталу промислових підприємств, тим паче сектору малого підприємництва, в Україні набуло загрозливого рівня. Вік обладнання є критерієм рівня управління рухом авансованого капіталу і стану індивідуального відтворення підприємства. Застаріле обладнання – це загроза економічній безпеці підприємства. Застарілі елементи виробничого потенціалу підприємства свідчать про неможливість використання новітніх технологій, про перешкоди використанню трудового потенціалу належного кваліфікаційного рівня, про ризик втрати конкурентоспроможності підприємства в ринковому середовищі. Загроза економічній безпеці підприємства перетворюється у реальність. Підприємство банкрутує і зникає з ринкового поля.

Наші наукові дослідження та діагностика практики діяльності підприємств малого сектору економіки дають підстави стверджувати, що загроза економічній безпеці малих та середніх підприємств значною мірою обумовлена не лише вразливістю малих економічних форм підприємств національної економіки, а, насамперед, порушенням об'єктивних вимог руху авансованого

капіталу. Проблема полягає в тому, що роздержавлення, приватизація, становлення та розвиток підприємств малого сектору національної економіки вивели з-під контролю авансований капітал. Він "десь загубився" у процесі формування виробничого потенціалу підприємств недержавного сектору економіки. Авансований капітал в елементи виробничого потенціалу державних підприємств за часів радянського періоду "загубився", а фізичні елементи основного капіталу недержавні підприємства продовжили використовувати в процесі функціонування. За умов втрати авансованого капіталу, недержавні підприємства на збереження індивідуального відтворення змушені використовувати капітал, який за своїм об'єктивним призначенням мав би використовуватися на розширене відтворення, а не на збереження руху авансованого капіталу, який "загубився". Такий стан з рухом індивідуального відтворення підприємств недержавного сектору економіки призвів до стримання переобладнання і поновлення елементів основного капіталу. Товари та послуги, що продукувались вітчизняними виробниками, не задовольняли потреби споживачів. Ринку задоволення потреб споживачів наповнювався за рахунок імпорту товарів. Економічна безпека підприємств в ринковому середовищі України опинилась перед загрозою. На емоційні заклики політиків і влади до підприємств щодо наповнення ринку товарами національного виробництва, не спроможні відгукнутись первинні ланки економіки внаслідок відсутності фінансових можливостей відшкодування зношених елементів основного капіталу і, відповідно, впровадження сучасних досягнень технічного та технологічного прогресу.

Ми свідомі того, що в сучасних кризових умовах функціонування національної економіки та її первинної ланки, в умовах фінансових обмежень методологічні підходи до збереження індивідуального відтворення враховують можливість використання застарілого виробничого потенціалу, якщо його фізичний стан ще дає можливість задіяти його у виробництво. За таких умов, є сенс погодитись з ризиком втрати конкурентоспроможності підприємств. Зменшити ризик втрати економічної безпеки підприємства при використанні застарілого обладнання можна певний період за рахунок економічного важеля – використання економічно зношених елементів виробничого потенціалу без амортизаційних відрахувань. Таку можливість дослідили класики економічної науки ще у XIX столітті [2].

Практика діяльності підприємств щодо наповнення амортизаційних фондів, на жаль, засвідчує, що механізм амортизаційних відрахувань в національній економіці дозволяє амортизацію нараховувати далеко за межами амортизаційного періоду. Економічне зношення елементів виробничого потенціалу вже завершено, а фінансовий менеджмент підприємств на це не реагує і продовжує нараховувати амортизацію. За таких умов, процес індивідуального відтворення підприємства набуває формального характеру

всупереч об'єктивним законам руху життєвого циклу підприємства. Виникає загроза економічній безпеці підприємства.

На нашу думку, вирішення проблеми економічної безпеки первинних ланок економіки в значній мірі дозволяють вирішити ті завдання, які означені в Програмі розвитку економіки України до 2020 року. У Аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень України до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України " Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки" сформульовано стратегію національної безпеки України та визначено сучасні загрози економічній безпеці [3].

Співробітники НІСД наголошують, що з часу отримання державної незалежності Україна будувала власну систему економічної безпеки зі своєю європейською цивілізаційною ідентичністю. Водночас, на думку науковців, обрані моделі суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку перешкоджали становленню України як європейської демократичної держави і демократизації управлінських відносин на рівні первинної ланки. Вітчизняні наукові дослідження у межах обраної теми статті, дозволяють стверджувати, що в моделі соціально-економічного розвитку України і національної безпеки в умовах ринкової орієнтації, не враховано докорінні зміни в основній ланці національної економіки, на підприємстві. Практика підтверджує, що становлення і формування ринкових відносин в Україні в першу чергу розпочались на рівні первинних ланок, де проходила системна зміна державної власності на недержавну, де формувалась нова модель малого сектору економіки. Малі та середні підприємства розпочинали своє функціонування з використання основного капіталу, який розпочав свій рух в індивідуальному відтворенні державних підприємств. Проте, недержавні підприємства не успадкували авансований капітал і "відірвали" рух індивідуального відтворення від грошової форми авансування. Основний капітал фізично продовжував функціонувати, а економічна частина авансованого капіталу не використовувалася на заміщення зношених елементів виробничого потенціалу. За таких умов, підприємства на заміщення змушені були використовувати частину доходу. Стратегія індивідуального відтворення була приречена на загрозу і ризик втрати економічної безпеки.

Ми свідомі того, що тимчасова окупація частини території України посилює загрози економічній безпеці підприємств і національної економіки в цілому. За таких умов, методологія оцінки стійкості та безперервності руху індивідуального відтворення потребує глибоких наукових досліджень особливих умов збереження економічної безпеки і формування особливого механізму збереження економічного потенціалу з урахуванням численних втрат у сучасних умовах. Порушення територіальної цілісності України, неефективність державного управління та системи забезпечення економічної

безпеки, руйнація функціонування підприємств та відсутність гарантій збереження і завершення життєвого циклу підприємств, зниження життєвого рівня населення та зменшення попиту в умовах економічної кризи – все це руйнує об'єктивний процес індивідуального відтворення і створює умови руйнації системи економічної безпеки первинної ланки економіки та національної економіки в цілому. Без належної системи державного управління, регіонального управління економічними територіями, індивідуальному відтворенню не впоратись самостійно з такими загрозами. Наочний, хоча дуже прикрий, досвід мають підприємства по виробництву військової техніки, які впродовж багатьох місяців не мали замовлень від держави і не втримали належний рух життєвого циклу. Тепер вони мають надолужити втрати і ліквідувати загрозу економічній безпеці. І лише державне замовлення спроможне допомогти таким підприємствам забезпечити процес виробництва і безперервний рух індивідуального відтворення. На відміну від національного сектору безпеки, Служби безпеки України, правоохоронних органів та інших спеціальних служб, підприємства не мають спеціальних служб економічної безпеки. Єдиною гарантією і критерієм захисту економічної безпеки підприємства є безперервність руху індивідуального відтворення, завершення його життєвого циклу і збереження авансованого капіталу як стратегічного ресурсу продовження індивідуального відтворення і життєвого циклу. Проте, практика функціонування підприємств в Україні засвідчує значну кількість перешкод, які стримують реалізацію стратегічних цілей розвитку первинних ланок. І корупція перш за все. За Індексом сприятливості ведення бізнесу від Світового банку Україна посіла у 2013 році 140 місце, а у 2014 р. – 112 місце із 189 країн – учасниць проекту [4].

Та, навіть, і 90 місце, про яке йдеться у 2015 році, навряд кардинально змінює ситуацію збереження життєвого циклу підприємств і перешкоджанню руйнації індивідуального відтворення.

Механізм управління та діагностика економічної безпеки підприємства, що підтверджується науковими дослідженнями практики функціонування підприємств, значною мірою сприяють завчасному виявленню перешкод процесу індивідуального відтворення і дозволяють розробити стратегію збереження його руху та запобігання загроз економічній безпеці підприємства. Діагностика економічної безпеки підприємства дозволяє дати оцінку стану індивідуального відтворення підприємства, виявити "слабкі" місця та загрози життєвому циклу, з'ясувати рівень економічної безпеки підприємства. Оскільки спеціальних служб економічної безпеки на підприємствах не існує, діагностика економічної безпеки та розробка стратегії запобігання економічній безпеці виконуються функціональними підрозділами менеджменту. Функціональне призначення фінансових, економічних, планових, контролюючих, технологічних, екологічних, кадрових, маркетингових підрозділів господарюючих суб'єктів водночас

виконують завдання збереження економічної безпеки. Менеджмент підприємства, на який покладаються функціональні обов'язки управління життєвим циклом підприємства та оцінка рівня його економічної безпеки, має формувати і використовувати ті методи діагностики, які спроможні забезпечити виявлення загроз та перешкод безперервному руху індивідуального відтворення. Поточна діяльність функціональних підрозділів менеджменту підприємств дає можливість щоденно, щомісячно, щорічно контролювати процес індивідуального відтворення і своєчасно реагувати на порушення цього процесу по всіх внутрішніх і зовнішніх напрямках діяльності підприємства. Аналітичні, економічні, статистичні, експертні, порівняльні розробки функціональних підрозділів дозволяють мати реальну кількісну оцінку стану економічної безпеки підприємства за напрямками його діяльності, визначити рівень загроз економічній безпеці та розробити своєчасні заходи запобіганню руйнації процесу життєвого циклу підприємства та забезпеченню його економічної безпеки.

Діяльність функціональних підрозділів управління підприємством спроможна надати всеохоплюючу інформацію щодо показників оцінки рівня економічної безпеки: показники фінансового, техніко-технологічного, кадрового, екологічного, ринкового, конкурентоспроможного, інформаційного, правового стану. Механізм управління через функціональні підрозділи дозволяє визначити та проаналізувати тенденції руху життєвого циклу підприємства, внутрішнє та зовнішнє середовище функціонування, визначити завдання збереження економічної безпеки, створити умови розробки системи економічної безпеки, провести діагностику та виявити загрози і ризики, розробити стратегію управління економічної безпеки впродовж всього життєвого циклу підприємства і реалізувати стратегію збереження життєвого циклу та економічної безпеки підприємства. Методологічне обґрунтування економічної безпеки підприємства базується на визнанні підприємства не лише первинною ланкою національної економіки, а й на визнанні підприємства самостійною соціально-економічною інституцією з власним механізмом управління економічною безпекою, що складається з функціональних підрозділів підприємства. Спираючись на означене методологічне обґрунтування, ми наголошуємо на тому, що діагностична діяльність функціональних підрозділів управління підприємством формує його політику по забезпеченню економічної безпеки. І вилучення системи контролю за рухом авансованого капіталу шляхом непродуманої амортизаційної політики в державі з функцій управління підприємством стає загрозою економічній безпеці підприємства. На жаль, державне управління національною економікою, намагаючись перебрати на себе функцію управління амортизаційними відрахуваннями, порушує об'єктивні умови збереження безперервного руху авансованого капіталу, що безперечно призводить до неспроможності підприємств запобігти викликам своїй економічній безпеці. Наукові дослідження

Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2015. – № 1(30)

доводять, що економічна безпека підприємства є функціональною складовою механізму його управління. І за умов недотримання ієрархічної послідовності управління економічною безпекою від первинної ланки до вищих ланок управління національною економікою, під загрозою економічної руйнації опиняються і підприємства і національна економіка, яка зазнає значних втрат можливостей зберігання національної економічної безпеки.

Методологія дослідження та теоретичне обґрунтування системи управління економічною безпекою підприємства дозволяють дійти висновків щодо суті категорій та понять в межах обраної теми:

- категорія "економічна безпека підприємства" – це система відносин збереження індивідуального відтворення функціонуючих підприємств шляхом забезпечення послідовного проходження всіх стадій руху авансованого капіталу, збереження життєвого циклу підприємства, протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам і викликам, що порушують об'єктивні умови функціонування підприємств;

- діагностика економічної безпеки підприємства – це система управлінських методів моніторингу руху індивідуального відтворення, визначення стану використання ресурсів підтримання життєвого циклу підприємства у відповідності до вимог його збереження. Діагностика визначає економічний стан життєвого циклу підприємства, кількісну та якісну характеристику використання складових економічного потенціалу як умови зберігання економічної безпеки;

- механізм управління економічною безпекою підприємства – це управлінська взаємодія функціональних підрозділів підприємства, які реалізують вимоги економічної, фінансової, соціальної, екологічної, правової, політичної стійкості та стабільності індивідуального відтворення і розробляють заходи і напрями протидії загрозам економічній безпеці підприємства;

- показники та оцінка рівня економічної безпеки підприємства – це кількісні та якісні характеристики реалізації місії функціонування підприємства по задоволенню потреб споживачів продукції та послуг, цінова і маркетингова політика підприємства;

- критерій якості управління рухом індивідуального відтворення та збереження економічної безпеки підприємства – це безперервність руху індивідуального відтворення, рівень задоволення потреб споживачів в ринковому просторі національної економіки як характеристика використання економічного потенціалу, ресурсів, маркетингового управління, забезпечення конкурентоспроможності та протистояння зовнішнім загрозам і перешкодам ефективному функціонуванню підприємства та збереженню його економічної безпеки.

Теоретичне обґрунтування управління економічною безпекою підприємства, безумовно, потребують дослідження взаємодії індивідуального

та суспільного відтворення, взаємозалежності управління економічною безпекою підприємства та національної безпеки. Але означена тема статті залишає наукові дослідження взаємодії індивідуального та суспільного відтворення за її межами.

Література

1. Мунтіян. В.І. Економічна безпека України. – К.: КВШ 1999. – с. 356.
2. Воротіна Л.І. Життєвий цикл підприємства як прояв його економічної безпеки. – У кн.: Проблеми забезпечення безпеки і сталого розвитку України. – К.: Національний інститут українсько – російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України. 2000. – с. 106-108.
3. Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: внесок до класико-кейнсіан. Політ. Економії /Пер. З англ.. Т. Бардадім. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія". – 2007. – 560 с.
4. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки. – К.: НІСД, 2014. – 148 с.
5. Легкость ведения бизнеса в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russiandoingbusiness.org> [data] exploreeconomies.

References

1. Muntiyani. V.I. Ekonomichna bezpeka Ukrayiny. – K.: KVSh 1999. – s. 356.
2. Vorotina L.I. Zhyttyevyy tsykl pidpryyemstva yak proyav yoho ekonomichnoyi bezpeky. – U kn.: Problemy zabezpechennya bezpeky i staloho rozvytku Ukrayiny. – K.: Natsional'nyy instytut ukrayins'ko – rosiys'kykh vidnosyn pry Radi natsional'noyi bezpeky ta oborony Ukrayiny. 2000. – s. 106-108.
3. Bortis H. Instytutsiyi, povedinka ta ekonomichna teoriya: vnesok do klasyko-keynsian. Polit. Ekonomiyi /Per. Z anhl.. T. Bardadim. – K.: Vyd. dim "Kyvevo-Mohylyans'ka akademiya". – 2007. – 560 s.
4. Analitichna dopovid' Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen' do pozacherhovoho Poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny "Pro vnutrishne ta zovnishnye stanovishche Ukrayiny u sferi natsional'noyi bezpeky. – K.: NISD, 2014. – 148 s.
5. Legkost' vedenija biznesa v Ukraine [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://russiandoingbusiness.org> [data] exploreeconomies.

Л. Воротина, д-р экон. наук, проф..

МЕТОДОЛОГИЯ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье определена сущность понятия "экономическая безопасность предприятия", предложены направления обеспечения диагностики экономической безопасности предприятия, стратегические направления развития предприятия на основе результатов диагностики уровня экономической безопасности.

Ключевые слова: *предприятие; экономическая безопасность; диагностика экономической безопасности; стратегия развития предприятия.*

L. Vorotina, Doctor of Economics, Professor

METHODOLOGY OF CONTROLLING AN ECONOMIC SAFETY OF A FIRM

The article determines the essence of the concept "economic security of the enterprise", proposed the directions of the organizational support diagnosis of economic security and developed the strategies direction of the enterprise on the basis of diagnose results of its economic security level.

Keywords: *enterprise; an economic security; a diagnosis of an economic security; a development of a strategy for an enterprise.*